

continua nestingherite de vreo limitare, până în cele mai adânci fibre ale culturii. Ce mai subzistă astăzi poate fi încadrat ușor în binomul: post-postmodernism / cultură post-apocaliptică.

Poate că vom înțelege mai bine istoria lumii în care ne aflăm dacă îi presupunem un sfârșit. Dar dacă acest sfârșit întârzie mult peste finalul existenței umane, nimic nu împiedică (o dată cu post-modernii) să ne imaginăm scenarii finale. Consensualitatea dată de discernământ pare a lipsi din

aceste fantasme ale sfârșitului (numesc aici "consensualitate" – împăcarea). Post-modernii nu par împăcați cu ei înșiși, cu propriul lor sfârșit.

Abstract: It can be argued that postmodernism is an apocalypse *per se* as long as the belief that every end is, in fact, a beginning of a new end is maintained. It is not about any cyclicity of endings but of setting up the *idea* of an end.

Rezumat: Se poate argumenta că postmodernismul este o

apocalipsă în sine atâta timp cât se va menține credința că orice sfârșit este, de fapt, un început al unui nou sfârșit. Nu e vorba de o ciclicitate a sfârșiturilor ci de instituirea *ideii* de sfârșit.

Key words: eschatology, escapology, end of history, post-postmodernism, Baudrillard, Derrida, Fukuyama, Kirby.

Cuvinte cheie: eschatologie, escapologie, sfârșitul istoriei, post-postmodernism, Baudrillard, Derrida, Fukuyama, Kirby.

Sfârșituri postmoderne

Postmodern Ends

Andrei Simuț

Așa cum remarcă Steven Connor, ideea de sfârșit este consubstanțială cu postmodernismul, începând chiar de la conceptul în sine (Steven Connor (ed.), *The Cambridge Companion to Postmodernism*, p. 1). Gândirea postmodernă a reacționat mereu cu suspiciune la noțiunea de origine, având în schimb obsesia sfârșiturilor (văzute și ca o serie de „no longer possibles”) (p. 20). Întâlnirea postmodernismului cu filosofia generează, așa cum arată Paul Sheehan, o gândire care se ancorează în conceperea propriului sfârșit, repetându-l și demontând treptat toate elementele umanismului occidental: de-legitimarea cunoașterii, deposedarea subiectului uman, accentuarea faptului că umanismul este o mască a opresiunii și fiind sceptică la adresa fundamentelor realului (p. 22). Asistăm astfel la demonstrarea sfârșitului filosofiei în multiple ipostaze: ca sfârșit al metafizicii prin întoarcerea spre limbaj (Wittgenstein, Heidegger); ca sfârșit al epistemologiei

Andrei Simuț este doctor în filologie al Catedrei de Literatură Comparată, Facultatea de Litere, Cluj-Napoca (PhD, Faculty of Letters in Cluj Department of Comparative Literature).

(Richard Rorty); ca moarte a subiectului/autorului prin pierderea aurei metafizice (Foucault și celebrul citat despre figura evanescentă a omului), sfârșit al marilor narațiuni legitimizează precum progresul sau rațiunea științifică (Lyotard) și chiar dispariția lumii reale care devine hiper-reală (Baudrillard), astfel că postmodernismul metafizic este post-metafizic, anti-anthropocentric, anti-umanist și „hiper-realist” (p. 32).

Aceste teorii circumscriu orizontul anti-umanismului filosofic și teoretic, care va fi transgresat prin post-umanismul tehnologic. Brian McHale remarcă în *Constructing Postmodernism* ironia de a vorbi despre sfârșitul marilor narațiuni legitimizează, atunci când chiar o astfel de narațiune este folosită de teoreticienii care instituie mitul apariției postmodernismului, apariție infuzată de apocaliptic („postmodernist breakthrough”, sintagma lui Gerald Graff), scenariul rupturii fiind prezent la numeroși teoreticieni, de la David Lodge la Christine Brooke-Rose (pp. 22-24). Lyotard afirma, în deschiderea *Condiției postmoderne*, că revenirea ideilor despre

sfârșitul istoriei, filosofiei sau artei nu comportă o tentă apocaliptică (p. 5).

Postmodernismul filosofic are la origine conștientizarea a două probleme fundamentale, pe care Gianni Vattimo le concepe în strânsă legătură: criza umanismului și „moartea lui Dumnezeu” (punctul culminant al metafizicii), prima fiind o cauză a celei de-a doua probleme, parte din „apologia nihilismului”, circumscrișă de filosofii lui Nietzsche (nihilismul este echivalent cu „moartea lui Dumnezeu”, „devalorizarea valorilor supreme” și cu „situația în care omul se rostogolește din centru către X”) și Heidegger (reducerea ființei la valoarea de schimb) (Gianni Vattimo, *Sfârșitul modernității*, p. 33). Criza umanismului este, pentru Heidegger, în strânsă legătură cu procesul de dezumanizare împlinit de tehnică (organizarea totală pe plan social; științele umbresc idealurile umaniste în formarea omului).

Un loc aparte în seria sfârșiturilor proclamate de postmodernismul filosofic (avându-i ca principali prefiguratori pe Hegel și Nietzsche) îl ocupă conceptul de „moartea artei”, concept hegelian actualizat de evoluția societății industriale avansate și legat de sfârșitul metafizicii profetizat de Hegel, trăit de Nietzsche și înregistrat de Heidegger (*Sfârșitul modernității*, p. 53). „Moartea artei” are două sensuri, unul utopic, „forte”, ca fapt specific și separat de restul experienței și „sensul slab”, de estetizare prin extinderea dominației mass-mediilor, cel de-

al doilea sens fiind privilegiat de Vattimo ca un eveniment al paradigmei actuale, în care arta nu mai există ca fenomen specific, în cadrul estetizării generale a existenței (p. 55). Arta cunoaște o transmutație, care cuprinde transformarea ei în fapt estetic integral, urmărind un program prin care nu mai dorește situarea în perimetrul valorilor acreditate de tradiție, punându-și în discuție propriul statut (p. 56). Dan-Eugen Rațiu cartografiază retorica eschatologică a morții artei, considerând-o consubstanțială cu însăși istoria artei, dar având o frecvență intensificată în perioada postbelică (neo-avangardele). Profeția lui Hegel nu implica însă un sfârșit al artei în sens empiric (ca la Vattimo) sau ca epuizare a posibilităților artistice, ci cu sensul încetării funcției originare pe care o îndeplinea arta, care nu mai este o „formă vie” (*Moartea artei*, p. 7, 36).

În opinia comparatistului canadian Bertrand Gervais, proclamarea sfârșiturilor din perioada postbelică este adesea folosită ca argument de autoritate pentru a denigra transformările care au loc în viața socială. În *L'Imaginaire de la fin*, Gervais enumeră cel puțin două grupaje de teoretizări ale unor „sfârșituri”, în strânsă legătură: moartea romanului, anunțată în SUA după dispariția marilor autori moderniști (Fitzgerald, Hemingway, Faulkner), percepută nu doar ca dispariție a esteticii moderniste, dar și ca sfârșitul ultimei culturi literare, după care s-a instaurat noua paradigmă a ecranului; sfârșitul culturii literare (criza canonului în universitățile americane) prin instaurarea unui analfabetism datorat răspândirii rețelilor informaționale (*cyberspace*) (pp. 36-37). Ambele generează o amplă mitologie a distrugerii cărții, ce constituie o trăsătură importantă a imaginarului apocaliptic regăsit în romane precum *Moartea lui Vergiliu* (Hermann Broch), *Fahrenheit 451* (Ray Bradbury), *Auto-da-fé* (Elias Canetti) sau *Numele trandafirului* (Umberto Eco).

Din cadrul eschatologiilor postmoderne nu putea lipsi tema „sfârșitului istoriei”, care, așa cum

observă Vattimo, revine frecvent în cultura secolului XX și care fundamentează postmodernismul în sensul disoluției categoriei noului (specificitate modernistă), în sensul de sfârșit al istoricității, al ideii de istorie ca proces unitar, printr-o rutinizare a progresului (conceptul de *posthistoire* al lui Arnold Gehlen) (*Sfârșitul modernității*, pp. 11-12). Predominanța tehnicii în noua paradigmă ne păstrează în non-istoricitate (Heidegger): noile instrumente de propagare a informației (*mass media*) fac imposibilă experiența noului, consecința fiind prezenteismul aparte al postmodernității, un prezenteism „spectral”, al retrospectivei (după Steven Connor, postmodernismul este acea situație inedită în care trecutul devine parte din prezent, mereu la dispoziția lui prin mijloacele de stocare și reproducere a informațiilor trecutului). Secularizarea ideii de progres, constatarea finalității sale (producerea condițiilor pentru un nou progres) conduce la golirea de sens a noțiunii și implicit a istoriei (trecerea de la istoria „salvării”, a mântuirii la istoria progresului, a căutării perfecțiunii intramundane).

Pe lângă eschatologiile postmodernismului filosofic, vom regăsi și cele ale domeniului politico-istoric, axate pe trasarea evoluțiilor posibile ale Occidentului, determinate de factorii politici și economici. Un optimism excesiv, generat de încheierea Războiului Rece, pare a fi stat la originea celebrei cărți a lui Francis Fukuyama, *Sfârșitul istoriei și ultimul om* și care are ca punct de plecare tot o idee hegeliană despre istorie ca evoluție a societății umane care se va încheia când omenirea va realiza acea formă de organizare care îi satisface pe deplin aspirațiile fundamentale (statul liberal reprezenta și pentru Hegel sfârșitul istoriei).

Prăbușirea regimurilor comuniste îl conduce pe autor la ideea că democrația liberală, pe măsură ce și-a învins rivalii, a condus la un consens în întreaga lume privind legitimitatea ei, această formă de organizare constituind

„punctul final al evoluției ideologice a omenirii”, „forma finală de guvernare umană” și, ca atare, instaurând sfârșitul istoriei (p. 5). Principalele argumente sunt faptul că, spre deosebire de celelalte sisteme politice, democrația liberală este lipsită de contradicții interne fundamentale, că idealul democrației nu mai poate fi perfecționat, depășind procesul evoluției interne; că a eliminat inegalitățile, făcând ca dorința de recunoaștere a omului să fie satisfăcută pe deplin (p. 5). Întrebarea fundamentală de la care pornește Fukuyama este tot de sorginte hegeliană și se referă la posibilitatea de a crede într-o istorie direcțională a lumii (care survine tocmai într-un moment al dispersiei evenimentelor istorice, atunci când ele apar mai mult ca oricând niște simulări), o întrebare secundată de o alta, și anume dacă acest curs al istoriei se îndreaptă într-adevăr spre afirmarea celei mai bune dintre lumi (în versiunea lui Fukuyama), și anume cea a triumfului democrației liberale (p. 7).

Principalele obstacole ce pot interveni în a formula răspunsul afirmativ la aceste întrebări sunt, desigur, triumful totalitarismelor, proliferarea lor în decursul secolului XX și viitorul omenirii, traversat de sentimentul anxios al fragilității civilizației umane și al stabilității ei (posibilitatea survenirii unei catastrofe). Pentru a depăși criza intelectuală și morală pricinuită de un eveniment problematic cum este ascensiunea nazismului, Fukuyama îl plasează într-un raport secundar față de modernitate, ca o condiție patologică, de accident al istoriei, după care nu putem judeca modernitatea în totalitate (un demers recuperator similar încerca Habermas asupra modernității), militând pentru reluarea discuției despre progres și raționalitate în istorie „oricât de mult ne-ar paraliza oroarea acestui eveniment”, situându-se astfel la antipodul viziunii filosofice a lui Agamben sau Adorno (p. 134). Fundamentală pentru depășirea acestui impas furnizat de istorie în calea re-valorizării proiectului hegelian este de-

montarea ideii că Holocaustul a fost un eveniment inevitabil al vremurilor moderne, o consecință a modernității înseși.

Celălalt impediment vizează survenirea unei catastrofe (fie produsă de om sau de natură) care să împiedice împlinirea *telos*-ului (democrația liberală), ceea ce conține implicit și atitudinea tehnofobă a celor ce adoptă o viziune apocaliptică (inclusiv romancierii apocaliptici), atitudine pe care Fukuyama o situează în descendența teoriilor lui Rousseau din *Al doilea discurs* (dubiul legat de justetea proiectului modernității de cucerire a naturii și de progres tehnologic, un temei ideatic esențial pentru atitudinea apocaliptică de azi). Opinia lui Fukuyama contrazice toate scenariile romanelor apocalipsei nucleare, afirmând că nu există ieșire din actualul „carusel” al progresului tehnologic, nici în cazul unui dezastru de amploare, în vădită contradicție cu scenariul apocaliptic demonstrat cu măiestrie de un roman precum *Cantică pentru Leibowitz* de Walter M. Miller, unde este descrisă o regresie ciclică a umanității la stadiile medievale de (ante)civilizație, regresie datorată tocmai unui produs simbolic al progresului tehnologic, arma nucleară. În acest roman, procesul îndelungat în urma căruia umanitatea reînvață știința producerii de tehnologie avansată se încheie mereu cu autodistrugerea întregii civilizații.

Așa cum demonstrează John R. Hall în recentul său studiu despre *Apocalipsă*, respingerea teoriilor lui Fukuyama avea să fie făcută de istoria însăși, o dată cu evenimentele de la 11 septembrie 2001, nu atât prin evenimentele în sine, ci prin ampla discuție despre apocaliptic pe care au generat-o (văzute adesea ca o manifestare a violenței apocaliptice religioase), prin semnificația lor ambiguă (o stranie combinație de sacru și secular) (pp. 255-256). 11 Septembrie a adus un alt sfârșit al istoriei decât cel prefigurat de Fukuyama, deoarece, argumentează Hall, a pus capăt

viabilității explicațiilor istorice moderne asupra istoriei, un model obiectiv modern, specific linear, dovedind noul regim fragmentar al evenimentelor, interconectate la scară globală. Alt contraargument ar fi teza existenței multiplelor modernități, care face dificilă ideea unui singur tipar modern și al unui *telos* unic al modernității. Departe de a fi proiectarea celei mai bune dintre lumile posibile, lumea instaurării depline a democrației liberale ar întruchipa implicit triumful total al guvernamentalității, fiind distopică în sens foucauldian (p. 257).

De altfel, produsul unei astfel de ordini reflectă tocmai uniformizarea totală pe care o exercită și sistemul democratic, la fel ca orice alt sistem aplicat „fără rest” asupra umanului: Fukuyama își încheie cartea cu portretul „Ultimului om”, creatura care se ivește la sfârșitul istoriei, „sclavul victorios” (apare la Nietzsche în *Așa grăit-a Zarathustra*), a cărui grijă principală este autoconservarea, eliberat de orice dileme ale conștiinței și contradicții interioare, trăind epoca de bătrânețe a omenirii și relativismul față de orice ideologie sau sistem de valori precedent, omul post-istoric eliberat de orice bătălii pentru vreo cauză și trăind epuizarea tuturor combinațiilor posibile. Personajul apocalipsului distopic și cel al utopiei post-umane se apropie mult de un astfel de portret paradigmatic, sugerând o stranie similitudine dintre efectele dezumanizante ale sistemelor aparent diferite (cel totalitar și cel al democrației perfecte), un personaj care supraviețuiește sfârșitului istoriei, al credințelor, idealurilor și dramelor umane, pe care îl vom întâlni sub diverse chipuri și în diverse stadii la Orwell, Bradbury, Burgess, Nedelcovici, Houellebecq sau Atwood, mărturisind despre faptul că dispariția omului la sfârșitul istoriei se poate petrece în tăcere, nu e semnalată de o catastrofă cosmică (p. 299).

În *Ciocnirea civilizațiilor*, carte publicată doar la câțiva ani după *Sfârșitul istoriei*, Samuel Huntington face o previziune mult

mai adecvată asupra destinului lumii în epoca de după încetarea Războiului Rece (mai ales în lumina evenimentelor de la 11 septembrie 2001), afirmând că în noua eră a politicii mondiale importante nu sunt distincțiile ideologice, politice și economice între popoare, ci cele culturale, astfel că problemele apar în jurul „liniilor de falie” dintre marile civilizații ale lumii, prefigurând chiar un conflict al Occidentului cu acestea (în special Islamul și China), datorat „pretențiilor sale universaliste”, într-un moment în care influența Occidentului intră în declin, iar în Islam are loc o explozie demografică, cu consecințe destabilizatoare (pp. 25-27).

Postmodernul întreține deci un raport ambiguu cu spiritul apocaliptic: pe de o parte este traversat de o acută conștiință a declinului și al sfârșiturilor, o conștiință a epuizării posibilităților culturale, o ancorare continuă în privirea retrospectivă asupra trecutului, pe de altă parte este locul unde se manifestă o serie de strategii pentru a detensiona încărcătura sumbră a catastrofelor posibile, a conștiinței finalurilor, parodiate, discursivizate și simulate în cele mai diverse moduri (așa cum sunt reprezentate și în *romanul apocalipsului amânat*), având convingerea subliminală că adevărata apocalipsă se va amâna mereu, așa cum s-a întâmplat în toată istoria umanității. Această delimitare ironică și sceptică față de apocaliptic a făcut carieră mai ales în decada nouăzecistă, adică într-un moment al relaxării spaimelor atomice, după încetarea Războiului Rece, când reflecția intelectuală se concentrează nu pe sfârșitul concret al lumii materiale, ci pe sfârșitul istoriei, al sensului, al subiectului, insistându-se pe dispariția Sfârșitului și pe înlocuirea lui cu avataruri minore, întrupate de sfârșiturile serializabile din statistici și grafice, de „eschatologiile micșorate”, trecându-se de la „Apocalypse Now” la „apocalypse now and then”, cum foarte bine sugerează Yvonne Sherwood, într-un studiu apărut în anii '90, urmând 31

linia Derrida-Baudrillard de constatare a „sfârșitului fără de sfârșit” (*Not with a Bang but a Whimper. Shrunken Eschatologies of the Twentieth Century and the Bible*, în: Christopher Rowland, John Barton (ed), *Apocalyptic in History and Tradition*, London, Sheffield Academic Press, 2002, p. 95). O explicație pe care o oferă cercetătoarea pentru faptul că discursul postmodern se localizează mereu la o margine, la un final este că postmodernismul poate fi poziționat ca punct

culminant-catastrofic al modernității, descris ca inaugurând o versiune nouă și pasionantă a *eschatonului* (ruptură fără izbăvire, sfârșituri fără speranță, fără revelație).

Abstract: The article is a general survey on the postmodern theories and conceptualizations of the end, and its main focus is to underscore the underlying paradox of postmodernity and its relationship with the apocalyptic imaginary.

Rezumat: Acest eseu constituie o privire generală asupra teoriilor

postmoderne legate de conceptualizarea sfârșitului, concentrându-se pe relația dintre postmodernism și imaginarul apocaliptic.

Keywords: Postmodern Eschatology, Postmodern End(s), Shrunken Eschatologies, End without End, End of History, the novel of postponed apocalypse, dystopian apocalypse, end of man.

Cuvinte cheie: eschatologie postmodernă, sfârșituri postmoderne, eschatologii micșorate, sfârșitul fără sfârșit, sfârșitul istoriei, romanul apocalipsului amânat, sfârșitul omului, moartea artei.

Despre post-mortemism

On Post-Mortemism

Felix Nicolau

Modernismul a fost perceput de reprezentanții literaturii tradiționale ca ceva artificial, în afara vieții. Era sfârșitul unei lumi a obiectului unicat și începutul domniei obiectului în serie. Artizanatul făcea loc industriei. Contemplativitatea și subtilitatea trebuiau să cedeze în fața unei gândiri fragmentate, învolburată ca un vârtej. Romanele fluxului de conștiință, vorticismul lui Ezra Pound și mecanicismul exaltat al futuriștilor depun toate mărturie, în felul lor, despre schimbările de mentalitate.

Trecerea de la modernism la postmodernism nu a fost la fel de tumultuoasă. Ihab Hassan observa apariția unei noi literaturi a tăcerii și a violenței: „dacă revolta este răspunsul față de vid, nu ar putea el servi ca un apel la ființă și astfel să-și zămislească antonimul, ceea ce este o invocare a apocalipsei? Transformarea este ușor de observat în literatura Negrilor unde protestul demodat

Autorul este conferențiar la Universitatea „Hyperion” din București, Departamentul de Limbă și Literatură Engleză (The author is Associate Professor at “Hyperion” University in Bucharest, Department of English Language and Literature)

face loc revoltei moderne, iar revolta tânjește după apocalipsă?”, trad. n.) (Hassan, Ihab, *The Postmodern Turn*, Ohio State University, 1987, pp. 14-15).

O apocalipsă imprecisă

Este perfect de înțeles ca sufletele pastorale să fi întâmpinat modernismul cu sentimente catastrofice. De fapt, industrialismul brutal și afumător a năclăit Epoca Victoriană. Romanul lui Elisabeth Gaskell, *Nord și Sud*, sau cel al lui Charles Dickens, *Timpuri grele*, descriu relevant situația. Și totuși, modernismul era privit cu circumspecție, ca o „epocă suspicios de inovatoare”, o „epocă a impreciziei” („a mistrustfully innovating age”, „an era of imprecision”) (Vianu, Lidia, *T.S. Eliot: an author for all Seasons*, București, Editura Paideia, 1997, p. 14). Ne putem da seama cât de imprecis a putut să le pară moderniștilor postmodernismul demitizant, ironic, experimental până la haos și asediat de discursuri paralele, precum și de kitsch.

Irlandezul W. B. Yeats întâmpina modernismul cu versuri apocaliptice: „centrul nu poate

rezista;/ anarhia fără frâu s-a abătut asupra lumii,/ marea de sânge s-a dezlănțuit...” (trad. n.) (*The Collected Poems*, New York, 1957, p. 184). Este adevărat că modernismul include cele două cataclisme mondiale, însă abia postmodernismul a secerat valorile și a răspândit virusul consumist.

Eseul de față nu pune sub lupă modernismul și postmodernismul. Trecerea lor în revistă constituie doar uvertura la analiza unui curent ce încearcă depășirea postmodernismului și este interesant de remarcat că unii teoreticieni de după 1980 au început să pună în evidență mai curând asemănările decât deosebirile dintre modernism și postmodernism. Înrudirea dintre ele demonstrează că întreg secolul 20 a fost acoperit de un arc stilistic oarecum omogen. Așa cum congruente sunt și efectele capitalismului târziu cu ale comunismului: crearea unei oligarhii restrânse ca număr, dar extreme de puternică, ce controlează o masă robotizată, slab educată și fără conștiință politică.

Progenituri debile

Mai pasionantă este trecerea de la postmodernism la post-postmodernism. Dar ce este, de fapt, post-postmodernismul? Postmodernismul, datorită naturii lui avide și puțin pretentioase, a fost atât de cuprinzător, încât nu a permis configurarea unei atitudini opozante coezive. Există o puzderie de curente care și-au revendicat dreptul la tronul postmodernismului. Fără mare succes, însă. Propriu-zis, regatul